

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΝΕΡΑΝΤΖΗΣ
ΑΡΧΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ
ΤΗΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

***Ο ΠΟΙΗΤΙΚΟΣ ΡΥΘΜΟΣ
ΣΤΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΜΕΛΗ***

ΤΗΝΟΣ
2010

Ο Ποιητικός ρυθμός στα Εκκλησιαστικά μέλη

Πολλά εκκλησιαστικά μέλη, όπως τα Εξαποστειλάρια, οι Καταβασίες, οι Πρόλογοι των προσομοίων και τα προσόμοια, τα Απολυτίκια, οι Ειρμοί των κανόνων και τα Τροπάρια, τα Καθίσματα, οι Αναβαθμοί, τα Κοντάκια κ.α., ακόμα και ορισμένα δοξαστικά, είναι στίχοι έμμετροι μακροσκελείς χωρίς ομοιοκαταληξία, των οποίων τα μέτρα ελήφθησαν από τα έργα των Αρχαίων δραματικών και λυρικών ποιητών. Παραδείγματα υπάρχουν πάρα πολλά στο βιβλίο του Γεωργίου Παπαδόπουλου «ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΠΑΡ ΗΜΙΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ» (Αθήνα 1890).

Τα μέλη αυτά, είναι έμμετρος πεζός λόγος, καθιστάμενος ποιητικός, ένεκα της ομοσυλλαβίας και ομοτονίας: δεκαπεντασύλλαβος, δωδεκασύλλαβος, οκτασύλλαβος, επτασύλλαβος κλπ.

Οι μεγάλοι υμνογράφοι της Εκκλησίας μας, Ιωάννης ο Δαμασκηνός, Κοσμάς ο Μαΐουμά, Ρωμανός ο Μελωδός, Ανδρέας ο Κρήτης και πάρα πολλοί άλλοι, καθώς ακόμα και αυτοκράτορες όπως ο Λέων ο Σοφός και ο Κωνσταντίνος ο Πορφυρογέννητος κ.α., έγραψαν τα έργα τους σε έμμετρο στίχο και στην τότε λόγια γλώσσα, επειδή απευθύνονταν περισσότερο σε μορφωμένο εκκλησίασμα.

Τα τροπάρια αυτά πρέπει να ψάλλονται σύμφωνα με τα μέτρα του ποιητικού ρυθμού και όχι κατά την έννοια του κειμένου. Π.χ. το τροπάριο που ακολουθεί, είναι σε επτασύλλαβο μέτρο, πάνω στο Προσόμοιο «Οίκος του Ευφραθά».

«Έσβεσαν τοῦ πυρός

Τήν δύναμιν οἱ παῖδες

Χορεύοντες ἐν μέσῳ

Καμίνου, καί ὑμνοῦντες

Θεόν τόν παντοδύναμον.»

Εάν για χάρη της «κατ' έννοιαν» φαλμωδίας όπως υποστηρίζεται σήμερα από ορισμένους, η λέξη «*καμίνου*» προσαρμοσθεί νοηματικά με τον προηγούμενο στίχο «*Χορεύοντες εν μέσω καμίνου*», τότε χαλάει το μέτρο του επτασύλλαβου στίχου.

Είναι βαρυσήμαντα τα όσα αναφέρει ο Πρωτοφάλτης της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας Γεώργιος Βιολάκης στην «Εκκλησιαστική αλήθεια» (τεύχος 1, σελ. 45, 1900): «Ἡ Ἐκκλησία βασανίσασα τὸ ζήτημα τῆς ψυχικῆς ὠφελείας τῶν Χριστιανῶν τῆς ἀποφερομένης ἐκ τῆς ὕμνογραφίας, ἐνέκρινε ταύτην ἔνεκα τῆς ῥυθμικῆς αὐτῆς χάριτος ὥστε διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἡ μὲν μελωδία νὰ διεγείρει τὸ οὔς τοῦ ἀκροατοῦ διὰ τῆς εὐχαριστήσεως τῆς προερχομένης ἐκ τῆς μουσικῆς πρὸς τὴν ποίησιν, διὰ δὲ τῆς χάριτος τοῦ ῥυθμοῦ τῆς ποιήσεως νὰ ἀντιλαμβάνεται ὁ ἀκροατὴς, ἐν ῥυθμῷ τῶν ἐν ταύτῃ περιεχομένων ψυχοσωτηρίων ἡθικῶν παραγγελμάτων δι' ὧν διεγείρεται ἡ ψυχὴ πρὸς αἶνον καὶ εὐχαριστείαν τοῦ πλάστου».

Ακολουθούν ορισμένα παραδείγματα από την Ὑμνολογία της Εκκλησίας μας:

«Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια,
ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν, *εὐχαριστήρια*,
ἀναγράφω σοι ἡ Πόλις σου, Θεοτόκε·

Η λέξη «*εὐχαριστήρια*» νοηματικά ανήκει στον επόμενο στίχο «*εὐχαριστήρια, ἀναγράφω σοι ἡ Πόλις σου, Θεοτόκε*». Σύμφωνα όμως με το μέτρο του ποιήματος, η λέξη «*εὐχαριστήρια*», συμπληρώνει το μέτρο του προηγούμενου στίχου «*ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν, εὐχαριστήρια*». Τόλμησε άραγε κανείς να ψάλλει κατ' έννοια το παραπάνω ποίημα;

Παράδειγμα από το Προσόμοιο των Αίνων της Κυριακής της Ορθοδοξίας:

Ἐν σοὶ νῦν ἀγάλλεται...
 ... φαιδρῶς ἀπολαμβάνουσα,
τὴν ἱερὰν ἀναστήλωσιν,
τῶν Εἰκόνων, καὶ χαίρουσα...»

Σε αυτό το τροπάριο, επιδεικτικά κάποιοι ιεροψάλτες για να τονίσουν τάχα το νόημα του κειμένου, ψάλλουν: «*τὴν ἱερὰν ἀναστήλωσιν, τῶν Εἰκόνων*», χαλώντας έτσι το μέτρο του επόμενου στίχου, αφήνοντάς τον «κουτσό» κατά τον Δάσκαλό μου Αθανάσιο Παναγιωτίδη.

Παράδειγμα από το πρώτο Αναστάσιμο Εξαποστειλάριο, ποίημα του Αυτοκράτορα Κωνσταντίνου του Πορφυρογέννητου σε δεκαπεντασύλλαβο στίχο.

«Τοῖς Μαθηταῖς συνέλθωμεν, ἐν ὄρει Γαλιλαίας...
 ...καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος, *καὶ συνεῖναι,*
τοῖς Μύσταις ὡς ὑπέσχετο, ἕως τῆς συντελείας.»

Η φράση «*καὶ συνεῖναι*» νοηματικά ανήκει στον επόμενο στίχο: «*καὶ συνεῖναι, τοῖς Μύσταις ὡς ὑπέσχετο*». Ποιητικά όμως αποτελεί μέρος του στίχου «*καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος, καὶ συνεῖναι,*» συμπληρώνοντας έτσι τον δεκαπεντασύλλαβο.

Παράδειγμα από τον Ακάθιστο ύμνο:

«*Δάμαλις τὸν μόσχον ἢ τεκοῦσα,*
τὸν ἄμωμον, χαῖρε τοῖς πιστοῖς.»

Στο Μητροπολιτικό Ναό Αθηνών, κατά παράδοση ο ύμνος αυτός (και πολλοί άλλοι) ψάλλεται τάχα κατά νόημα ως εξής:

«Δάμαλις τὸν μόσχον ἢ τεκοῦσα, τὸν ἄμωμον,
χαῖρε τοῖς πιστοῖς.»

Με τον τρόπο αυτό όμως, χάνεται το μέτρο και ο δεύτερος στίχος, παραμένει ημιτελής.

Παράδειγμα από την έκτη Ωδή του Ακαθίστου:

Χαρᾶς αἰτία χαρίτωσον,
ἡμῶν τὸν λογισμὸν τοῦ κραυγάζειν σοι·
Χαῖρε ἢ ἄφλεκτος
βάτος, νεφέλη ὀλόφωτε,
ἢ τοὺς πιστοὺς ἀπαύστως, ἐπισκιάζουσα.

Η λέξη «*βάτος*» νοηματικά ανήκει στον προηγούμενο στίχο (Χαῖρε ἢ ἄφλεκτος βάτος,), αλλά για να συμπληρωθεί ο εννεασύλλαβος, μετατίθεται στον επόμενο στίχο (*βάτος*, νεφέλη ὀλόφωτε).

Παράδειγμα, από την Ζ΄ Ωδή του Ιαμβικού κανόνα των Χριστουγέννων.

Τῷ παντάνακτος ἐξεφαύλισαν πόθῳ,
Ἄπλητα θυμαίνοντος ἡγκιστρωμένοι,
Παῖδες τυράννου δύσθεον γλωσσαλγίαν...

Η λέξη «*Παῖδες*» αναφέρεται στον προηγούμενο στίχο: «*Ἄπλητα θυμαίνοντος ἡγκιστρωμένοι, Παῖδες*». Όμως το «*Παῖδες*» μεταφέρεται στον επόμενο στίχο, ώστε να διατηρηθεί ο δωδεκασύλλαβος.

Παράδειγμα από το Αναστάσιμο Απολυτίκιο του Γ' Τρίτου ήχου.

Εὐφραινέσθω τὰ οὐράνια,
ἀγαλλιάσθω τὰ ἐπίγεια,
ὅτι ἐποίησε κράτος, ἐν βραχίονι αὐτοῦ,
ὁ Κύριος, ἐπάτησε τῷ θανάτῳ τὸν θάνατον...

Το Απολυτίκιο αυτό έχει καταγραφεί μουσικά από τον Πέτρο τον Λαμπαδάριο, ο οποίος είναι φανερό ότι γνώριζε τους κανόνες του ποιητικού ρυθμού. Η λέξη «*Κύριος*» ανήκει νοηματικά στον παραπάνω στίχο: «*ὅτι ἐποίησε κράτος, ἐν βραχίονι αὐτοῦ, βραχίονι αὐτοῦ, ὁ Κύριος*». Όμως λόγω του μέτρου του στίχου, για να συμπληρωθεί ο δεκαπεντασύλλαβος, μεταφέρεται στον επόμενο: «*ὁ Κύριος, ἐπάτησε τῷ θανάτῳ τὸν θάνατον*».

Οι Ὑμνογράφοι της Εκκλησίας μας ορισμένες φορές ήταν τόσο σχολαστικοί με τον ποιητικό ρυθμό (Αρχαία Ελληνική κληρονομιά), που πολλές φορές για χάρη του μέτρου του στίχου, έφταναν στα άκρα ως προς τη σύνταξη.

Παράδειγμα από τον κανόνα της Μεγάλης Τετάρτης.

Δάκρυσι πλύνει, τοὺς πόδας ὑπεύθυνος,
ἁμαρτίαις τοῦ πλάσαντος, καὶ ἐκμάσσει θριξί...

Στον δεύτερο στίχο εκ πρώτης όψεως, ακούγεται ότι ο Πλάστης έχει αμαρτίες. Όμως το νόημα του ποιήματος έχει ως εξής:

Δάκρυσι πλύνει, τοὺς πόδας τοῦ πλάσαντος,
ἁμαρτίαις ὑπεύθυνος, καὶ ἐκμάσσει θριξί...

Παράδειγμα από τον Αναστάσιμο κανόνα του πλαγίου του Δευτέρου.

Ὡς ἐν ἡπείρῳ πεζεύσας ὁ Ἰσραήλ,
ἐν ἄβύσσῳ ἵχνεσι, τὸν διώκτην Φαραώ
καθορῶν ποντούμενον, *Θεῶ*
ἐπινίκιον ὥδῃν, ἐβόα ἄσωμεν.

Στον Εἰρμό αυτό ακούγεται ὅτι ο Ἰσραήλ βλέπει το Θεό να καταποντίζεται και ὄχι το Φαραώ. Ὅμως η λέξη «*Θεῶ*» ανήκει στον επόμενό στίχο: «*Θεῶ ἐπινίκιον ὥδῃν, ἐβόα ἄσωμεν*» ὅπως ακριβῶς καταγράφεται στο Αναστασιματάριο.

Παράδειγμα από τους Αναβαθμούς του τρίτου ἤχου στο Γ' Αντίφωνο:

«Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον,
μακάριοι τρίβους βαδιοῦνται,
τῶν ἐντολῶν φάγονται·
ζωηρὰν γὰρ παγκαρπίαν.»

Το τροπάριο αυτό κατεγράφει μουσικά από τον Πέτρο τον Λαμπαδάριο βασιζόμενο στην τότε προφορική παράδοση. Αποτελείται από δύο εννεασύλλαβους και δύο επτασύλλαβους στίχους.

Αν χάριν του νοήματος ενωθεί η φράση «*τῶν ἐντολῶν*» με τον προηγούμενο στίχο δηλ: «*μακάριοι τρίβους βαδιοῦνται, τῶν ἐντολῶν*», τότε χάνεται το ποιητικό μέτρο του επτασύλλαβου, εφόσον στον επόμενο στίχο μένει μόνο η λέξη «*φάγονται*».

Το συγκεκριμένο παράδειγμα έχει γίνει αντικείμενο συζήτησης μεταξύ ορισμένων συναδέλφων και εν πολλοίς,

υποστηρίχθηκε η άποψη ότι δεν είναι δυνατόν να ακούγεται όταν ψάλλουμε ότι τρώγονται οι εντολές. Αυτό μάλιστα χλευάστηκε ακόμη και μέσα από ραδιοφωνικές εκπομπές, αγνοώντας ότι όπως προαναφέραμε πρόκειται για έμμετρο στίχο, ο οποίος γράφτηκε με αυτή την μορφή, επειδή είναι ποίημα και όχι από ημιμάθεια.

Σχετικά με τα παραπάνω, είναι επίκαιρο αυτό που αναφέρει ο Χρύσανθος στο Μέγα Θεωρητικό του για τον Ιάκωβο τον πρωτοψάλτη στα τέλη του 18^{ου} αιώνα:

«Ἦτον γραμματικὸς καλός, καὶ ψάλτης ἄριστον ἂν δεν ἦτον κακόρυθμος. Διότι ἀγνοῶν τοὺς κανόνες τῆς ῥυθμικῆς καὶ ποιητικῆς, για να φυλάξει τάχα τὸ νόημα τῶν τροπαρίων δεν ἐφύλλατε τὸν ῥυθμὸν τῶν προσομοίων διὰ τὰ ὁποῖα ὁ Πέτρος ὁ Βυζάντιος, Λαμπαδάριος ὢν, ἡγανάκει μεγάλως».

Δυστυχώς υπάρχουν σήμερα πολλοί που αυθαιρετούν από άγνοια περισσότερο, νομίζοντας ότι οι ύμνοι της Εκκλησίας έχουν γραφτεί από ημιμαθείς Υμνογράφους και διορθώνουν τάχα το κείμενο, αποδίδοντάς το «κατ' έννοιαν», αγνοώντας ότι όπως προαναφέραμε οι Υμνογράφοι βάση του ποιητικού ρυθμού συνέγραφαν.

Τελειώνοντας θέλω να συστήσω στους αγαπητούς συναδέλφους ότι η υμνολογία της Εκκλησίας μας, παράλληλα με τη μουσική, αποτελούν ιστορικά μνημεία τα οποία χρήζουν του ανάλογου σεβασμού από όλους μας.